

Jälkifossiilisen työn ajurit ja hidasteet yrityksissä

Katriina Siivonen

FT, dosentti, vanhempi yliopistonlehtori, Turun yliopisto
katriina.siivonen@utu.fi

Satu Tuittila

MA Freelancer tanssitaiteilija
FM Työelämälehtori, Taideyliopisto
satu.tuittila@uniarts.fi

Timo Räikkönen

YTT, HM, erikoistutkija, Turun yliopisto
timo.p.raikkonen@gmail.com

Eeva Houtbeckers

KTT, dosentti, yliopistotutkija, Itä-Suomen yliopisto
eeva.houtbeckers@uef.fi

Abstrakti

Työelämä on keskeinen ihmistoiminnan alue, jonka kestävyysmurrosta edistävät vaikutusmahdollisuudet ovat jääneet osin muiden työelämän tutkimuksen aiheiden varjoon. Tässä artikkelissa tarkastelemmekin kestävyysmurrosta jälkifossiilisen työn ja yritystoiminnan näkökulmasta. Artikkelin analyysi perustuu Turun yliopistossa toteutettuun ja Työsuojelurahaston rahoittamaan kaksivuotiseen (2023–2024) tutkimushankkeeseen ”Kohti jälkifossiilista työelämää, ekologisesti ja sosiaalisesti kestävä työ kestävyysmurroksen aikakaudella” (POFOTYÖ). Kohdistamme huomion ihmisten ymmärrykseen kestävyysmurrosta edistävistä ja hidastavista teoista työelämässä sekä niiden taustalla vaikuttaviin arvoihin ja maailmankuviin eli vipuvaikutuskohtien kulttuuriseen ryhmään. Ne määrittelevät muita, yhteiskunnan rakenteita kuvaavia vipuvaikutuskohtia. Analysoimme POFOTYÖ-hankkeen tulevaisuusperintöverstaan aineistoa ja sitä, mitä lisätietoa se antaa hankkeen haastatteluihin nähden. Tulevaisuusperintö on kehitetty sosiaalisesti ja ekologisesti kestävä tulevaisuuden yhteisluomisen keinoksi. POFOTYÖ-hankkeen tulevaisuusperintöverstaassa luoduissa vanhasta vapauttamisen ja elämäntyyli muutosten mahdollistamisen taidoissa keskeisiä olivat relationaaliset taidot toimia yhteydessä luontoon ja ihmisiin. Näillä taidoilla on kyky avata uusia näkökulmia totunnaisiin toimintatapoihin ja yhteiskunnan rakenteisiin. Tällaisten taitojen mieltäminen työelämässä ja yritystoiminnassa tarvittaviksi, kestävyysmurrosta edistäviksi, välttämättömiksi taidoiksi on jo itsessään tulevaisuusperintöä kulttuurisen kestävyysmurroksen toteuttamiseksi sekä ekologisen ja sosiaalisen kestävyiden tavoittamiseksi. Haastattelujen perusteella selvisi, että yritysten nykyinen kestävyystyö keskittyy yhteiskunnan rakenteellisiin vipuvaikutuskohtiin ja sivuuttaa kulttuuriseen kestävyysmurrokseen tarvittavan vipuvaikutuskohtien ryhmän. Verstaassa yhdessä luodut tulevaisuusperinnöt puolestaan kohdistuvat kulttuuriseen kestävyysmurrokseen. Niiden avulla on mahdollista lähteä heti rakentamaan yritysten ekologisesti ja sosiaalisesti kestävä työelämää.

Johdanto

Luonnontieteelliset meta-analyysit osoittavat, että ihmisen vaikutus luonnonjärjestelmiin on hälyttävän suuri ja voi viedä ne epävakaaseen tilaan. Sen myötä elinympäristömme joustokyky heikentyy ja ihmisten ja monien muiden elollisten elämän olosuhteet maapallolla vaarantuvat. (Steffen ym., 2015; Richardson ym., 2023.) Tämän vuoksi on lähdetty etsimään keinoja ilmastonmuutoksen lieventämiseksi ja kaikkiaan kestävyysmurroksen aikaansaamiseksi (esim. Halonen ym., 2022; Paloniitty ym., 2022; Siivonen ym., 2022). Työelämä on keskeinen ihmistoiminnan alue, jolla kestävyysmurrosta voidaan edistää, mutta jonka mahdollisuudet vaikuttaa siihen ovat tutkimuksissa jääneet osin muiden aiheiden varjoon (Taipale & Houtbeckers 2021; Räikkönen ym., 2024).

Donella Meadows (1999) on määritellyt yhdeksän vipuvaikutuskohtaa (*leverage points*), jotka kaikki ovat tarpeen, jotta kestävyysmurrosta voi vahvimmin edistää ihmisten ja yhteiskunnan toiminnassa. David J. Abson on kollegojensa kanssa luokitellut nämä neljään ryhmään, joista ensimmäisessä ovat yhteiskuntaa ohjaavat poliittiset ja taloudelliset toimenpiteet, toisessa yhteiskunnan eri osien yhteistoiminta, kolmannessa institutionaaliset toimintaperiaatteet ja neljännessä eri toimijoiden tekoja ohjaavat tavoitteet, arvot sekä maailmankuvat. He esittävät, että neljännen ryhmän vipuvaikutuskohdat ovat voimakkaimmat, koska ne ohjaavat muiden ryhmien toimia, mutta ne ovat myös vaikeimmin tavoitettavia (Abson ym., 2017; ks. myös Siivonen ym., 2022). Katriina Siivonen (2022) on todennut, että neljännessä vipuvaikutuskohtien ryhmässä on kyse kulttuurista, joka vaikuttaa taustalla kaikkeen ihmistoimintaan sekä yksityis- että työelämässä ja yhteiskunnan rakenteissa.

Tässä artikkelissa tarkastelemme kestävyysmurrosta jälkifossiilisen työn ja yritystoiminnan näkökulmasta. Tutkimme ihmisten ymmärrystä kestävyysmurrosta edistävästä ja hidastavista taidoista ja teoista työelämässä sekä niiden taustalla vaikuttavia arvoja ja maailmankuvia eli vipuvaikutuskohtien neljättä ryhmää. Käsitlemme siis työelämän tavoiteltavaa kulttuurista kestävyysmurrosta. Kysymme: minkälaiset arvot ja maailmankuviin pohjautuvat taidot voivat johtaa ekologisesti ja sosiaalisesti kestäviin tekoihin työelämässä kestävyysmurroksen aikakaudella?

Tulevaisuusperintö kulttuurisen kestävyysmurroksen välineenä

Määrittelemme kulttuurin toisiinsa kietoutuneiksi aineellisiksi ja aineettomiksi asioiksi, jotka välittyvät vuorovaikutteisesti ihmisiltä toisille jatkuvasti muuttavana virtana. Toisaalta tämä virta ohjaa arvojen määrittymistä ja maailmankuvia sekä niiden myötä ihmisten tekoja ja vaikutusta aineellisessa ympäristössä. Toisaalta ihmiset ohjaavat kulttuurin virtaa. Näin määriteltynä kulttuuri on perustaltaan globaali virta tai prosessi. (Hannerz, 1992.)

Tähän virtaan muodostuu alueellisia, institutionaalisia ja ihmisryhmäkohtaisia samankaltaisuuden tihentymiä, jotka uudistuvat jatkuvasti paikallisissa ja rajat ylittävissä prosesseissa (Siivonen, 2008). Tässä artikkelissa oleellinen tarkastelutaso kulttuuriin on globaalin ja paikallisen yhdistävä vuorovaikutusprosessi.

Määritelmää voi syventää tarkastelemalla kulttuurin aineettoman ja aineellisen puolen yhteenliittymistä merkkeinä. Niiden avulla ihmiset hahmottavat ja muokkaavat maailmaa yhdistämällä aineettomia merkityksiä aineelliseen ihmistekoiseen ja luonnon ympäristöön pienistä, arkisista yksityiskohdista maailmanlaajuiseen asti. Merkit muodostuvat vuorovaikutusprosesseissa toisiaan seuraavien merkkien ketjuiksi eli *semiosikseksi*. Merkkien ketjussa edellinen merkki tulkitaan seuraavan merkin avulla. Tulkinta tuo merkkiin aina jotakin uutta, jolloin yhtä merkkiä seuraava merkki ei koskaan ole täysin samanlainen kuin edeltävä merkki. Aineellisen ja aineettoman maailman yhdistelminä merkit välittyvät ja muokkautuvat dynaamisina, jatkuvasti muuntuvina merkkien ketjuina ihmisiltä toisille. Kulttuurin virran voi määritellä muodostuvan semiosiksessa. Semiosis ei rajoitu vain ihmisten väliseen vuorovaikutukseen, vaan merkkejä välittävät myös muunlaisiset eliöt. Antroposemiosis kuvaa semiosiksen osaa, jossa ihmiset ovat vuorovaikutuksessa mukana. Semiosiksessa antroposemiosis kulttuurin virtana määrittyy siten luonnon osaksi. (Siivonen, 2008; Deely, 1994.)

Roberto Polin (2019) mukaan ihmisten ja muunlaisten toimintaan sisältyy aina tietoista tai tiedostamatonta antisipatorista kykyä arvottaa ja ennakoida tulevaa. Kun ihmiset toimissaan merkityksellistävät ympäristöään, he liittyvät siihen tulevaisuuden muodostumiseen vaikuttavia arvoja ja maailmankuvia, jotka välittyvät ja syntyvät antroposemiosiksen merkkien virrassa. Tämä tapahtuu osin tiedostetusti ja tavoitteellisesti, mutta osin myös epävarmempana abduktiivisena, hiljaisena tai tiedostamattomana tietona. (Siivonen, 2008; 2022; Deely, 1994; Poli, 2019.)

Kulttuurinen kestävyysmurros nojaa tällaiseen kulttuurin määritelmään, joka nostaa näkyville ihmisten jokapäiväisen merkityksenannon vaikutuksen aineelliseen maailmaan ja luontoon. Nykyisin tämä tapahtuu luonnonjärjestelmiä uhkaavalla tavalla. Itsessään kulttuurin virralla ei ole mitään tavoitteellista suuntaa. Silti jokainen ihminen tekee koko ajan tietoisesti tai tiedostamattaan eettisiä, antisipatorisia valintoja, jotka kohdistuvat kaikkiin elämänmuotoihin nyt ja tulevaisuudessa (Poli, 2011) ja ohjaa niillä kulttuurin jatkuvaa muutosta. Tämän määritelmän avulla hahmottuu, miten neljännen vipuvaikutuskohdan arvot ja maailmankuvat sekä niihin pohjautuva taito tavoitteellisiin tekoihin vaikuttavat kaikkialla yhteiskunnassa ja luonnossa, ja myös miten ne antavat mahdollisuuden kulttuuriselle kestävyysmurrokselle. (Siivonen, 2022)

Kulttuuriperintö on kulttuurin virrasta esille nostettuja aineellisia ja aineettomia kulttuurin piirteitä, joille annetaan yhteisesti merkityksellistämällä erityistä arvoa. Se on aina ollut tulevaisuuden rakentamisen keino, vaikka se olisi näyttäytynyt menneeseen kohdistuvalta. Kulttuuriperintö on kulttuuripoliittinen väline, jonka avulla voi vaikuttaa ihmisten jaettuuihin, kulttuurisiin merkityksiin, arvoihin ja maailmankuviin sekä niihin perustuviin tapoihin ja taitoihin toimia maailmassa. Yleensä kulttuuriperinnöksi valikoidaan arvokkaina pidettyjä kulttuurin piirteitä, joiden ylläpitäminen ja jatkuminen halutaan turvata nimeämällä ne kulttuuriperinnöksi. (Smith, 2006; Siivonen, 2022; Siivonen ym., 2022.)

Tässä muodossa kulttuuriperintö ei kuitenkaan tuota tarvittavaa kulttuurista kestävyysmurrosta (Siivonen, 2022; Siivonen ym., 2022). Tulevaisuusperintö on hiljattain kehitetty kulttuuriperinnön muoto sosiaalisesti ja ekologisesti kestävä tulevaisuuden yhteisluomisen keinoksi (Siivonen, 2022;

2019; ks. myös Kockel, 2002; vrt. Harrison ym., 2020). Se rakentuu aineettomasta kulttuuriperinnöstä eli arvoista, maailmankuvista sekä tavoista ja taidoista toimia maailmassa, mutta myös ymmärryksestä niiden vaikutuksesta ihmisiin ja luontoon sekä vapaaehtoisesta, valittujen kulttuuripiirteiden muuttamisesta kulttuurisen kestävyysmurroksen suuntaan. Tulevaisuusperinnön tavoitteena on sisältää sekä ymmärrystä tulevaisuuksista (antisipatorista taitoa) että ymmärrystä ihmistoiminnasta luonnon osana (antroposemiosisesta semiosiksen osana), jotta sen avulla on mahdollista uudistaa maailmaa kestävämmäksi. Tulevaisuusperinnön avulla ote kulttuurin virtaan on säilyttävän sijasta uutta luova ja disruptiivinen, kestävyiden kannalta toimimattomia arvoja, maailmankuvia ja toimintatapoja purkava sekä samalla myös uusia, toimivia muotoja tukeva, uudistava ja luova. Tulevaisuusperintö on yksilöistä lähtevää ja kulttuurissa jaetusti merkityksellistettyä, arvoihin perustuvaa taitoa jättää nykyhetkestä tuleville polville kestävä tulevaisuus. (Siivonen, 2022.)

Vapaaehtoisuus on tulevaisuusperinnön välttämätön ominaisuus, koska kukaan ei voi määrätä ketään muuttamaan arvojaan ja maailmankuvaansa, joiden varaan taidot rakentuvat. Tällöin perimmäinen valta tulevaisuusperinnön luomiseen ja käyttämiseen sekä kulttuurisen kestävyysmurroksen tuottamiseen on yksilöillä. Neljännen vipuvaikutuskohdan mukaisesti tavoitteellista muutosta kulttuurissa tarvitaan, jotta kestävyysmurrosta voisi tietoisesti edistää. (Siivonen, 2022; ks. myös O'Brien ym., 2023.)

Tulevaisuudentutkimuksen eettinen velvollisuus onkin näyttää erilaisten arvojen ja maailmankuvien vaikutuksia kaikkien elämänmuotojen tulevaisuuksiin, joiden avulla yksittäiset ihmiset voivat arvioida omia eettisiä valintojaan (Poli, 2011). Tulevaisuusperinnön yhteisluominen antaa tähän mahdollisuuden.

Osallistava yhteisluominen tulevaisuusperintöverstaassa

Tulevaisuusperintöverstaassa ihmisillä on mahdollisuus reflektoida arvoja ja luoda yhdessä tulevaisuusperintöjä (Paaskoski ym., 2022). Kuten yleensäkin tutkimuksessa, tulevaisuusperintöverstaaseen osallistuminen tutkimuksen osana on vapaaehtoista. Verstaas kuuluu osallistaviin tulevaisuudentutkimuksen menetelmiin ja perustuu etnografisella otteella toteutettuun tulevaisuusverstaiden metodologiaan (Jungk & Müllert, 1987; Armanto ym., 2022), johon yhdistetään käsitteellinen ymmärrys tulevaisuusperinnöstä. Tulevaisuusperintöverstaasan tavoitteena on tukea antisipatorista ymmärrystä (Poli, 2019; Miller, 2018) sekä ymmärrystä luonnosta ja planetaarisista rajoista (Richardson ym., 2023), jotta verstaan osallistajat pystyisivät mahdollisimman hyvin luomaan yhdessä tulevaisuusperintöjä nykyhetken käyttöön.

Taiteelliset menetelmät voivat edistää tulevaisuusajattelua ja vahvistaa antisipatorista taitoa monin eri tavoin. Niiden avulla voi esimerkiksi inspiroida vaihtoehtoisten tulevaisuuksien kuvittelua, auttaa tulevaisuuskuvien kiteyttämisessä sekä esittää kysymyksiä, jotka haastavat käsityksemme ja ymmärryksemme tulevaisuudesta. Tulevaisuusperintöverstaaseen voikin yhdistää taidelähtöisiä menetelmiä tukemaan erilaisia tapoja kuvitella, tietää ja pohtia arvoja ja ymmärrystä maailmasta. Taiteellisten menetelmien vahvuutena on sanaton ideoiden ja tunnetilojen ilmaisu, joka edistää tulevaisuuskuvien kokonaisvaltaista ja mielikuvituksellista luomista ja tutkimista. Taidelähtöisin

menetelmin voidaan myös tukea saavutettavuutta erilaisille osallistujille. (Lehikoinen & Tuittila, 2024.)

Aineisto jälkifossiilisen työelämän hankkeesta

POFOTYÖ-hanke

Tämä artikkeli perustuu Turun yliopistossa toteutettuun ja Työsuojelurahaston rahoittamaan kaksivuotiseen (2023–2024) tutkimushankkeeseen ”Kohti jälkifossiilista työelämää, ekologisesti ja sosiaalisesti kestävä työ kestävyysmurroksen aikakaudella” (POFOTYÖ). Siinä yhdistettiin sosiologiaa, organisaatio- ja tulevaisuudentutkimusta sekä tutkittiin ekologisesti ja sosiaalisesti kestäviä työn muotoja osana kestävyyssiirtymää kohti hiilineutraalia yhteiskuntaa. (Räikkönen ym., 2025.)

Hankkeen taustaoletuksena oli, että kestävyysmurros edellyttää sekä työn käsitteen uudistamista että työn rakenteiden, tekemisen tapojen ja työprosessien uudelleenjärjestämistä yrityksissä (Räikkönen, 2013; Bohnenberger, 2022; Räikkönen ym., 2025). Tutkimus keskittyi kestävän työn muotoihin ja kokeiluihin, niihin liittyviin haasteisiin ja jännitteisiin sekä ekologisesti ja sosiaalisesti kestävän tulevaisuuden edellytysten hahmottamiseen (Houtbeckers ym., 2025).

CLC:n (Climate Leadership Coalition) kautta hankkeeseen tavoitettiin kahdeksan yritystä energia-, liikkuvuus-, rakennus- ja yrityspalvelusektoreilta, joiden hiilidioksidipäästöt ovat tavanneet olla suuria ja joilla on oma motivaatio edistää kestävyysmurrosta. CLC on vuonna 2014 perustettu Euroopan suurin voittoa tavoittelematon ilmasto-businessverkosto. Sillä on 99 ilmastonmuutoksen hillitsemiseen sitoutunutta organisaatiojäsentä, joista 69 on yrityksiä ja jotka työllistävät maailmanlaajuisesti lähes miljoona ihmistä. (Räikkönen ym., 2025.)

Haastattelut ja tulevaisuusperintöverstas

Hankkeen aineisto koostui haastatteluista ja tulevaisuusperintöverstaasta. Vuonna 2023 toteutetut haastattelut kohdennettiin yritysten kestävyystyöhön. Niihin valittiin kaksikymmentä henkilöstöjohtamisen, kestävän kehityksen ja liiketoiminnan ammattilaista. Haastattelukysymykset käsittelivät pääosin yritysten kestävyystyön ja siihen tarvittavien kompetenssien nykytilaa ja siinä tapahtuneita muutoksia ja jossain määrin kestävyystyön tulevaisuuden tavoitteita Suomessa. (Räikkönen ym., 2025.)

Haastattelujen analyysissa havaittiin, että yritysten kestävyystyö keskittyy olemassa olevan tilanteen mittaamiseen, seurantaan ja jatkuvaan parantamiseen sekä sidosryhmien väliseen dialogiin, innostamiseen ja sitouttamiseen yritysten kaikissa toimissa. Mittaamiseen perustuva työ kohdistuu jo olemassa oleviin, mitattaviin asioihin. Työtä tehdään kansainvälisessä ympäristössä ja siihen kuuluu tasapainoilu erilaisten, keskenään jännitteisten odotusten ja vaatimusten välillä. (Houtbeckers ym., 2025; Salmenniemi, 2025.)

Tässä artikkelissa analysoimme ainoastaan tulevaisuusperintöverstaan aineistoa ja tuomme esille sen lisäannin haastatteluihin verrattuna. Kerroimme verstaiden alussa osallistujille keskeisten nostojen avulla haastattelujen alustavista tuloksista verstaskeskustelujen taustaksi. Kiteytimme ne heille seuraavasti:

- yrityksillä on halu toimia vastuullisesti;

- voiton tuottaminen on yrityksille elinehto, mikä helposti asettuu jännitteeseen vastuullisuuden kanssa;
- asiakkaat, nuoret työntekijät ja yhteiskunnan sääntely asettavat kestävyysvaatimuksia;
- kiire rajoittaa kehittämisideointia.

Järjestimme viisituntisen verstaan teemalla ”Kestävä työ” Helsingissä Tiedemuseo Liekissä 3.11.2023. Verstaaseen osallistui kymmenen työkäistä yrityksistä (3 henkeä), tutkimuslaitoksista (2 henkeä) ja kansalaisjärjestöistä (3 henkeä) sekä vapaita taiteilijoita (2 henkeä). Eri taustoilla tavoittelimme osallistujajoukkoon heterogeenisuutta. Rekrytoimme yritysosallistujia CLC:n laajasta verkostosta, mutta heidän osuutensa jäi tavoiteltua pienemmäksi. Loput osallistujat rekrytoimme työpajan teemoihin liittyvistä verkostoista, joiden parissa olimme aiemmin tehneet tutkimusta. Jaoimme osallistujat taustojensa mukaan tasaisesti kolmeen mahdollisimman heterogeeniseen ryhmään.

Verstaassa (ks. kuvio 1) tarkasteltiin ekologisesti ja sosiaalisesti kestävä työelämän edellytyksiä kestävyysmurroksen aikakaudella. Sen tavoitteena oli luoda verstaan loppuvaiheessa yhdessä tulevaisuusperintöjä kestävämmän maailman rakentamiseen yritysten kestävyystyössä.

Kuvio 1. Tulevaisuusperintöverstaan viisi vaihetta (mukaillen Paaskoski ym., 2022, s. 26).

Viisivaiheisen verstaan ensimmäisessä vaiheessa johdatimme aiheeseen, POFOTYÖ-hankkeeseen ja päivän kulkuun. Verstaan toisessa vaiheessa tuimme osallistujien antisipatorista ymmärrystä 50 vuoden takaiseen tuntemattomaan tulevaisuuteen eläytymällä. He pohtivat ja kirjoittivat parityönä ajatuksiaan koko ryhmän yhteisille suurille paperiarkeille 1970-luvun teollisuuden aiheuttamista kotimaisista ympäristöongelmista ja niiden ratkaisemisesta.

Verstaan kolmannessa vaiheessa ohjasimme ryhmät kuvittelemaan ensin yhdessä erilaisia, 50 vuoden päähän tulevaisuuteen sijoittuvia tulevaisuuksia ja sen jälkeen samalla aikaperspektiivillä toivottavaa tulevaisuutta. Hyödynsimme Tiedemuseo Liekin ilmastonmuutosta käsitellyttä näyttelyä ”Apua, ilmastonmuutos!” vierailemalla siellä fasilitoidusti yhteisen tietopohjan virittämiseksi ja kuvittelun tueksi. Samaan tarkoitukseen annoimme ryhmille tiivistelmät kahdesta ympäristön kannalta vaihtoehtoisesta skenaariosta, joissa maapallon keskilämpötila olisi noussut 1,8 astetta ja 3 astetta (Ruuhela ym., 2023). Kehotimme ryhmiä hahmottamaan tulevaisuuden vaiheittaisen kehittymisen pohtimisen menetelmän, tulevaisuuspyörän (Glenn, 2009), avulla millaista yritystoimintaa ja työelämää kummankin skenaarion mukaisessa maailmassa voisi olla.

Toivottavan tulevaisuuden kuvitteluun käytimme taiteen menetelmiä (Lehikoinen & Tuittila, 2024) ohjaamalla ryhmät tekemään kollaaseja, joissa he keskustellen yhdistelivät lehdistä leikkaamia kuvia ja tekstejä omiin piirroksiin ja kirjoitettuihin sanoihin. Kollaasin tekeminen ei vaadi erityisiä taitoja. Se yhdistelee visuaalisuutta ja tekstiä sekä tukee ideoiden rinnastuksia ja vastakkaistenkin näkökulmien tarkastelua (Lehikoinen & Tuittila, 2024). Tuotoksina kollaasit ovat avoimia monille tulkinnoille. Ammattitaiteilijoista ne voivat vaikuttaa naivilta lähestymistavalta (Lehikoinen & Tuittila, 2024), mutta verstaan ryhmäkeskusteluissa niiden teko tuki hyvin luovuutta ja monimuotoisuutta.

Verstaan neljännessä vaiheessa ryhmät keskittyivät pohtimaan tulevaisuusperintöjä. Tavoitteena oli miettiä sekä uusia, kestäviä taitoja toimia, että taitoja hylätä haitallisia toimintatapoja. Tällaisen tulevaisuusperinnön avulla olisi mahdollista jättää kestävä maailma perinnöksi tulevaisuuteen. Viidennessä vaiheessa ryhmät jakoivat toisilleen verstaassa tuottamia ajatuksia ja keskustelivat niistä.

Ryhmiä keskustelut ja verstaan loppukeskustelu tallennettiin äänitallenteina (yhteensä 5 tuntia 50 minuuttia) ja litteroitiin (124 sivua). Verstaan materiaali koostuu lisäksi kollaaseista ja ryhmien tuottamasta kirjallisesta, muun muassa tulevaisuuspyöriin merkitystä materiaalista. Kirjallisesti ja visuaalisesti tuotettu aineisto on valokuvattu ja kirjoitettu puhtaaksi (13 sivua). Tämän artikkelin konkreettisenä aineistona on verstaan litteroitu ja puhtaaksi kirjoitettu materiaali.

Verstaan neljännessä osassa yhteisesti luodut tulevaisuusperinnöt perustuvat verstaan aiempien vaiheiden keskusteluihin, jotka tuovat tulevaisuusperintöjen pohtimisen ja tuottamisen analyysiin syvyyttä. Artikkelin laadullisen, abduktiivisen, lähilukuun perustuvan (Locke ym., 2015; Pöysä, 2010) analyysin tavoitteena ei ole tulosten yleistettävyyden määrällisen edustavuuden pohjalta, vaan kulttuurisen kestävyysmurroksen laadullisen ymmärryksen lisääminen. Tavoiteltua pienemmästä osallistujamäärästä huolimatta versta tuotti tähän rikkaan, yritysten työelämää ja tulevaisuusperintöjä käsittelevän aineistokokonaisuuden.

Tulevaisuusperintöverstaan osallistujat saivat tietoa POFOTYÖ-hankkeesta ja allekirjoittivat suostumuksensa tutkimukseen osallistumisesta ennen verstaan alkua. Tutkimusaineisto on arkistoitu tutkimuksen tekemisen ajaksi Turun yliopiston tietosuojatulle palvelimelle ja tutkijoiden henkilökohtaisilla salasanoilla suojatuille tietokoneille. Sekä aineisto että tutkimussuostumuslomakkeet tuhoetaan hankkeen päätteeksi. Aineisto analysoidaan anonymisoituna. (Kohonen ym., 2019.)

Arvojen, maailmakuvien ja niihin pohjautuvien taitojen murros työelämässä

Jäsennämme tulevaisuusperintöverstaan aineiston toimintaa kuvaavia ajatuksia neljään aineistosta nousevaan kategoriaan. Ne ovat vanhasta vapauttaminen, elämäntyyli muutosten mahdollistaminen, vanhojen rakenteiden purkaminen ja uuden rakentaminen (Räikkönen ym., 2025; ks. Robertson, 1983). Ihmisten arvoihin, maailmankuviin ja toimintatapoihin eli vipuvaikutuskohtien neljanteen ryhmään näistä liittyvät suoraan vanhasta vapauttaminen ja elämäntyyli muutosten mahdollistaminen, joihin analyysi tässä artikkelissa painottuu.

Vanhasta vapauttamisen taito

Verstaskeskusteluissa katsottiin epävarmuuden sietokyvyn ja sopeutumisen taidon tukevan työelämää ja yrityksiä meneillä olevassa kestävyysmurroksessa ja sen edistämisessä. Esillä oli ilmastonmuutoksen lievempiä ja voimakkaampia toteutumisvaihtoehtoja ja enemmän tai vähemmän tavoitteellista kulttuurisen murroksen rakentamista. Pohdittiin pelkoa oman, mahdollisesti kestävämmäksi osoittautuvan elinkeinon häviämisestä. Selviämistaidoksi esitettiin kykyä sopeutua muuttuviin olosuhteisiin, mikä voi avata uutta ja odottamatonta yritystoimintaa. Sopeutumista pohdittiin myös tilanteessa, jossa ilmastonmuutos etenisi voimakkaana ja heikentäisi yritysten totuttua toimintaa. Eräs osallistuja totesi:

”Sen sijaan, että yritetään hillitä [ilmastonmuutosta], yritetään sopeutua, niin silloin se tarkoittaa sitä, että voi syntyä myös ihan uusia juttuja, jotka nimenomaan mahdollistaa sitä sopeutumista. Nyt me ei pystytä välttämättä edes kuvittelemaan, että mitä se on käytännössä [...] yritysnäkökulmasta. Sehän tarkoittaa sitä, että [...] joku keksii uusia ratkaisuja.”

Tässä keskustelussa näkyy tulevaisuusperinnölle keskeistä, vaikkakin ehkä pakon edessä syntynyttä, antisipatorista taitoa ymmärtää ilmastonmuutoksen tuottamaa voimakasta ja arvaamatonta muutosta ja yllätyksellisiä tulevaisuuksia (Siivonen, 2022; ks. Miller, 2018). Katsottiin, että arvoja, maailmankuvaa ja toimia olisi silloin välttämätöntä muuttaa, jotta mullistuksien keskellä ylipäättään selvittää. Silloin ihmiset tulisivat tuottaneeksi tulevaisuusperintöjä, vaikka tavoitteellinen kulttuurinen kestävyysmurros ei olisi ollut mielessä.

Yhtenä sopeutumisen ulottuvuutena nähtiin ristiriitojen kanssa elämisen ja epäonnistumisen hyväksymisen taidot, jotka voivat auttaa uusien ratkaisujen löytämisessä. Korostettiin, että nämä eivät ole yksin yksilöiden taitoja. Tulevaisuusperintönä tuotiinkin esille yhteisen taitamattomuuden tunnustaminen ja taito ymmärtää yksilöitä ja yhteisöjä yhtäaikaista.

”[E]i ole sun epäonnistumista ihmisenä [...] jos sun yritys ei ole kestävä [...] olisi hyväksyttävää tehdä sellainen muutos ja se olisi positiivinen asia [...] eikä että sä olet epäonnistunut.”

Verstaskeskustelussa näkyi syvälinen ymmärrys luonnon kiertokulusta ja ihmisen, ihmisen toiminnan ja yritystoiminnan elimellisestä osuudesta siinä. Pohdittiin ihmisten vieraantumista luonnon kiertokulusta ja ihmisistä ruumiillisina, kuolevina olentoina muiden eliöiden tapaan ja nimettiin kuoleman, ruumiillisuuden ja jätteen kohtaamisen taito tulevaisuusperinnöksi. Tämä liittyy sekä ihmiselämään että laajasti kaikkeen elolliseen ja elottomaan, jota käytämme tuottaessamme paitsi ruokaa, energiaa ja erilaisia hyödykkeitä, myös monenlaista jätettä maaperään, vesistöön ja ilmakehään. Vieraantuminen luontoyhteydestä, ruumiillisuudesta ja jätteestä näkyy esimerkiksi puutteellisena ymmärryksenä ilmastonmuutoksen syistä (Kaihovaara, 2019; Pelttari, 2021).

”Mutta mä luulen, että se on ihan oikeasti todellisuuden kohtaamisen taito, joka tässä yhteiskunnassa puuttuu. Me emme halua kohdata kuolemaa, me emme halua kohdata omia jätteitämme. [...] Kuoleman ja paskan. Pistetään ihan raakasti vain, että kuoleman ja paskan kohtaamisen taito. [...] Kuoleman, paskan ja ruumiillisuuden.”

”Tämä on hirveän tärkeä. Tämä meidän koko kulttuuri perustuu kuolemalle. Me poltetaan koko ajan fossiilisia polttoaineita, jotka on kuolleita. Kalmanhaju leijuu joka puolella, ja sitten me ei kuitenkaan uskalleta kohdata oikeasti kuolemaa, vaan kuolevat pistetään laitoksiin jonnekin piiloon. Järkyttävä jotenkin ristiriita tässä kulttuurissa.”

Keskustelussa etsittiin keinoja yhdistää ruumiillinen, kokemuksellinen, yksilölähtöinen tieto yhteisölliseen, yhteiskunnalliseen ja lainsäädännölliseen toimintaan. Tätä pidettiin toisin

näkemisen edellytyksenä, jotta vanhasta voitaisiin vapautua ja kulttuurinen kestävyysmurros voisi toteutua.

Elämäntyyli muutosten mahdollistamisen taito

Tunne- ja vuorovaikutustaidot, sovittelu, kuuntelun taito, empatiakyky sekä asioiden lähestyminen kunnioituksella ja rakkaudella tulivat toistuvasti keskusteluissa esille ja nimettiin tulevaisuusperinnöksi. Todettiin, että niiden avulla on mahdollista kehittää vanhasta vapautumisen ja toisin näkemisen tulevaisuusperintöjä.

Myönteisen tulevaisuuden kuvittelemisen taito ja sen luvallisuus kirjattiin tulevaisuusperinnöksi. Se nähtiin muutosta mahdollistavaksi ja edistäväksi taidoksi. Koska sen luvallisuus mainittiin erikseen, taustalla näyttäisi olevan ajatus siitä, että myönteisen tulevaisuuden kuvittelu tulee sosiaalisissa yhteyksissä torjutuksi, mikä hidastaisi kestävyysmurrosta. Positiivinen ajattelu yhdistyy pitkän tähtäimen systeemi- ja tulevaisuusajatteluun, johon verstaskeskusteluissa haluttiin tähdätä lyhyen aikavälin voittojen tavoittelun sijaan.

Kestävämpään tulevaisuuteen yhdistettiin hidastamisen taito, joka puhututti monelta kannalta ja kirjattiin tulevaisuusperinnöksi. Hidastaminen mahdollistaa ekologisen, vähemmän luonnonresursseja vaativan elämäntavan, mikä verstaskeskusteluissa tunnistettiin. Luonnonvaroja kuluttavan työn määrää vähentämällä voi vapauttaa resursseja luontoa vähemmän kuormittavien työmuotojen kehittämiseen ja työn laadun ja merkityksellisyyden painottamiseen (Räikkönen ym., 2025). Yhtenä esimerkkinä tästä nähtiin aikaa vaativa hoivatyö ja hoivaava ote kaikessa työssä. Hoivan kautta saavutetut hyödyt ihmisille ja luonnolle voi nähdä myös yrityksen tuloksena (Weeks, 2011). Tällöin hoiva ja hoivaaminen ovat tulevaisuusperintöinä uudelleen ajateltuja työn muotoja, joiden sosiaaliset ja ekologiset vaikutukset ovat niiden keskeisiä arvoja. Niillä on kyky uudistaa yhteiskuntaa, kulttuuria ja niiden toimintaa luonnon osana.

”Tuottaako se yritys tuloa, minkä verran se tuottaa yritystuloa, minkä verran se tuottaa vaikka vapaa-aikaa tai merkitystä tai hoivaa tai jotain muita sen kaltaisia asioita, mitkä ei olekaan rahaa. Mutta mitkä järjestää sitä yhteiskuntaa.”

Hidastaminen on jo entuudestaan työelämässä tuttu ilmiö sellaisissa ajattelutavoissa, kuten ”slow food” ja ”slow productivity”, joissa korostetaan laatua, kestävämpiä toimintatapoja, ympäristökuormituksen vähentämistä sekä työn ja vapaa-ajan tasapainon ja yhteisöllisyyden tukemista (Räikkönen ym., 2025).

Hitaamman elämäntavan kuvittelu oli toisaalta haastavaa sekä yritystoiminnan että yksityiselämän näkökulmasta ja nosti esille kysymyksen siitä, mitä vapautuvalla ajalla tehtäisiin. Ratkaisuksi haettiin sosiaalista kanssakäymistä sekä kulttuuritapahtumia ja -tuotteita, joiden kysynnän kasvun kautta voisi syntyä uutta yritystoimintaa. Nähtiin myös, että hidas, vähempipäästöinen matkustaminen olisi paremmin mahdollista kiireettömämmässä maailmassa. Siihen verstaassa ideoitiin uudenlaista liiketoimintaa.

”Hitaan liikkumisen matkatoimistot. Koska jos ootte yrittäneetkään vaikka maitse reissata hyvin pitkiä matkoja kansainvälisesti, niin tällä hetkellä se vaatii ihan oman työviikon, että sä [...] selvität ne kaikki liput ja majoitukset.”

Hidastamiseen liittyy tulevaisuusperintönä nähty tylsyyden sietämisen taito. Tylsästä, toisteisesta työstä selviytymiseksi nostettiin esille laulu työn rytmittäjänä ja ilonpitona. Tämän avulla haluttiin myös kyseenalaistaa työn mieltäminen yleisesti ikäväksi ja vastentahtoiseksi tekemiseksi.

Vanhoiden rakenteiden purkamisen ja uuden rakentamisen taidot

Työn uudelleen ymmärtämisen ja määrittämisen ajateltiin edellyttävän vanhojen yhteiskunnallisten rakenteiden purkamista ja uudenlaisen järjestyksen rakentamista. Siihen kuuluu luonnolle ja ihmisille haitallisesta työstä luopuminen ja esimerkiksi yleisesti hoivaamisen ja erityisesti hoivatyön arvostuksen vahvistaminen.

”[K]yllä maailma varmaan sinänsä voi olla ilman sitä sellaista työtä, mikä on sekä ihmiselle että luonnolle vaarallista, haitallista. [...] On semmoista työtä, mitä ei voisi tehdä enää. Mutta toisaalta nyt, tällä hetkellä, on tosi paljon työtä, mitä pitäisi tehdä, mutta mitä ei tehdä. Siinä on ihan hoivatyötä, kulttuurityötä ja sellaista.”

”Suuri osa kaikesta [palkka]työstä ja tuotannostahan on vaan ja ainoastaan haitallista.”

Työn ansaintalogiikkaa katsottiin sen tuottaman rahallisen arvon lisäksi sen ihmisille ja luonnolle tuottaman hyvinvoinnin näkökulmasta. Palkkatyön ulkopuolinen vapaaehtoistyö ja kotityö haluttiin nostaa palkkatyön vertaisiksi. Kädentaidot ja korjaamisen taidot hoivaamisen muotona nimettiin tärkeiksi töiksi. Hoivan ajatus liittyy myös yritysten välisen yhteistyön ymmärtämiseen uudella tavalla. Se haluttiin nähdä mahdollisuutena ohjata yritysten välistä kamppailua kestävyystavoitteiden yhteistoiminnalliseen toteuttamiseen. Lisäksi luonnonvarat haluttiin nähdä yritystoiminnassa taloudellisten varojen kaltaisesti rajallisina.

”Luonnonvarojen kohtelemisen samoin kuin taloudellisten varojen. [...] Tietyissä konteksteissa se voi olla toimiva työkalu. Koska se talous on niin semmoinen ehdoton raja-arvo, niin entä jos se luonnonvarakin olisi.”

Sivistys tulevaisuusperintönä tarkoittaa verstaskeskustelujen perusteella koulutukseen ja jatkuvaan oppimiseen perustuvaa ymmärrystä ja taitoa toimia maailmassa kestäväällä tavalla, jota tulee tukea yhteiskunnan rakenteelliseksi uudistamiseksi. Katsottiin, että poliittisten päättäjien sivistystä tarvitaan, jotta voidaan uudistaa yhteiskunnan ja työnteon rakenteita poliittisilla päätöksillä kansainvälisestikin. Toisaalta päätöksentekoa haluttiin tuoda lähelle niitä, joita päätökset koskevat esimerkiksi sosiokratian muodossa. Sosiokratia on itseorganisoituva, dynaaminen, matalan hierarkian hallintomalli, joka tukee transformatiivista oppista organisaatioissa (Owen & Buck, 2020).

Työelämän kulttuurinen kestävyysmurros

POFOTYÖ-hankkeen verstaissa tuotetuissa tulevaisuusperinnössä keskeisiä ovat neljännen vipuvaikutuskohdan ryhmän reflektoituihin arvoihin ja maailmankuviin pohjautuvat taidot toimia siten, että tavoiteltava, kestävä tulevaisuus voidaan jättää perinnöksi tulevaisuuden ihmisille ja kaikille elämän muodoille. Oleellista kuitenkin on, että taitoja käytetään toiminnassa, jonka avulla muutosta ja kulttuurista kestävyysmurrosta voidaan toteuttaa. POFOTYÖ-hankkeen tulevaisuusperintöverstaassa nämä vanhasta vapauttamisen ja elämäntapamuutoksen

mahdollistavan taidot ja niihin pohjautuvat toimet nähtiin työelämän rakenteellisten, vipuvaikutuskohtien ensimmäiseen kolmeen ryhmään kuuluvien muutosten edellytyksinä. Tällöin neljännen vipuvaikutuskohdan taidot vaikuttavat muihin vipuvaikutuskohtiin.

Tulevaisuusperinnöissä ihmistoiminta, työelämä ja yritystoiminta asetettiin muunlajisten ja luonnon kiertokulun pitkäkestoiseen ja laajaan yhteyteen arvaamattomasti muuttuvassa maailmassa. Siten antisipatorisen tulevaisuuksien yllätyksellisyyden ymmärrys (Siivonen, 2022; Miller, 2018) ja ymmärrys semiosiksesta eli luonnosta antroposemiosista eli ihmistoimintaa laajempaan (Siivonen, 2022) olivat verstaassa yhdessä luodun tulevaisuusperinnön ominaisuuksia. Nähtiin, että on välttämätöntä vahvistaa arvoja, joiden avulla ihmiset, kulttuuri ja yhteiskunta asetetaan planetaaristen rajojen puitteisiin. Verstaan keskusteluissa haettiin taitoja toteuttaa tämä.

Vanhasta vapautumisen ja vapauttamisen taidot auttavat katsomaan kunkin omassa ympäristössä ihmisten välisiä suhteita, ihmisiä ruumiillisina, tuntevina olentoina ja luontoa uusista näkökulmista. Vanhasta vapauttamisen taidoiksi tunnistettiin epävarmuuden ja ristiriitojen sietokyky, sopeutumisen taito ja epäonnistumisen hyväksymisen taito. Toisin näkemisen taitoa pidettiin tarpeellisenä niin yleisen kuin työelämänkin kestävyysmurroksen toteuttamisessa. Sen edellytykseksi katsottiin nykymaailmassa heikkojen taitojen vahvistaminen, joita ovat kuoleman, jätteen ja ruumiillisuuden kohtaamisen taito, ruumiillinen ja kokemuksellinen näkemisen taito sekä taito ymmärtää yksilöitä ja yhteisöjä yhtäaikaaisesti. Katsottiin, että näiden taitojen avulla hidastetaan luonnosta vieraantumista.

Elämäntyyli muutosten mahdollistamisen taidoiksi löytyivät tunne- ja vuorovaikutustaidot, kuten sovittelu- ja neuvottelutaidot, keskinäisen kuuntelun taidot, empatiakyky sekä asioiden lähestyminen kunnioituksella ja rakkaudella. Murroksen toteuttamisessa välttämättömänä pidettiin myönteisen tulevaisuuden kuvittelemisen taitoa, hidastamisen taitoa ja siihen liittyen tylsyyden sietämisen taitoa.

Yhdistävä tekijä näissä kaikissa on relationaalisuus eli muihin ihmisiin, muunlajisiin toimijoihin ja koko maapalloon yhteydessä oleminen, millä on edellytyksiä tukea sekä ekologista että sosiaalista kestävyyttä. Relationaalisuus on tunnistettu keskeiseksi uudistavassa, transformatiivisessa toiminnassa. (esim. Cooper, 2005; Spark ym., 2021.) Tulevaisuusperintöverstaassa luoduilla, neljänteen vipuvaikutuskohtaan sijoittuvilla relationaalisilla taidoilla on kyky avata uusia näkökulmia totunnaisiin toimintatapoihin sekä yhteiskunnan rakenteisiin, jotka toimivat muiden vipuvaikutuskohtien alueilla. Tällaisten taitojen mieltäminen työelämässä ja yritystoiminnassa tarvittaviksi, kestävyysmurrosta edistäviksi taidoiksi on tulevaisuusperintöä, jolla nykyhetkessä rakennetaan kestävää tulevaisuutta ihmisten ja muunlajisten toimijoiden tuleville sukupolville.

Työelämän rakenteelliseksi muutoksiksi kiteytettiin luonnolle ja ihmisille haitallisesta työstä luopuminen ja työn uudelleen määrittely kaikkiaan ihmisten ja luonnon hoivana ja siten kattamaan myös kotityön ja vapaaehtoistyön. Yhteiskunnassa ja poliittisessa päätöksenteossa korostettiin sivistystä taitona toimia maailmassa kestäväällä tavalla. Luonnonvarat ymmärrettiin toimintaa rajoittavaksi resurssiksi rahatalouden tapaan.

POFOTYÖ-hankkeen haastatteluista kävi ilmi, että yritysten kestävyystyössä ei juuri ole mahdollisuuksia arvojen ja maailmankuvien uudistamiseen, vaan työ keskittyy jo olemassa olevien ja mitattavien rakenteiden sääntelyyn. Haastatteluissa tuotiin esille dialogia vahvistava

välittäminen ja kestävyystoimien valtavirtaistaminen, jotka sivuavat arvoja ja maailmankuvia vuorovaikutteisen kestävyystyön osana. Muutosta tavoitteleva ja relationaalinen pohdinta ei kuitenkaan haastatteluaineiston mukaan nykyisellään ole osa kestävyystyötä. (Houtbeckers ym., 2025; Salmenniemi, 2025.)

Yritysten nykyinen kestävyystyö keskittyy kolmeen ensimmäiseen vipuvaikutuskohtien ryhmään ja sivuuttaa neljännen, kulttuuriseen kestävyysmurrokseen tarvittavan vipuvaikutuskohtien ryhmän, johon kuuluvaa pohdintaa ja ideointia tavoitimme tulevaisuusperintöverstaassa. Saimme sieltä tulevaisuusperintöjä, joiden avulla on mahdollista lähteä heti rakentamaan yritysten ekologisesti ja sosiaalisesti kestävästä työelämästä.

Lähteet

Abson, D. J., Fischer, J., Leventon, J., Newig, J., Schomerus, T., Vilsmaier, U., von Wehrden, H., Abernethy, P., Ives, C. D., Jager, N. W., & Lang, D. J. (2017). Leverage points for sustainability transformation. *Ambio* 46, 30–39. <https://doi.org/10.1007/s13280-016-0800-y>

Armanto, R., Lauttamäki, V., & Siivonen, K. (2022): Monimuotoinen tulevaisuusverstaas. Teoksessa H.-K. Aalto, K. Heikkilä, P. Keski-Pukkila, M. Mäki & M. Pöllänen (toim.), *Tulevaisuudentutkimus tutuksi – Perusteita ja menetelmiä* (s. 222–236). Tulevaisuudentutkimuksen Verkostoakatemia julkaisuja 1/2022. Turun yliopisto, Tulevaisuuden tutkimuskeskus. <https://urn.fi/URN:ISBN:978-952-249-563-1>

Bohnenberger, K. (2022). Is it a green or brown job? A Taxonomy of Sustainable Employment. *Ecological Economics*, 200, 107469. <https://doi.org/10.1016/j.ecolecon.2022.107469>

Cooper, R. (2005). Relationality. *Peripheral Vision*, 26(11), 1689–1710. <https://doi.org/10.1177/0170840605056398>

Deely, J. (1994). The Human Use of Signs or Elements of Anthroposemiosis. Rowman & Littlefield Publishers.

Glenn, J. C. (2009). The Futures Wheel. Teoksessa J. C. Glenn & T. J. Gordon (toim.), *Futures Research Methodology Version 3.0. The Millennium Project*. <https://www.millennium-project.org/publications/futures-research-methodology-version-3-0-2>

Halonen, T., Korhonen-Kurki, K., Niemelä, J. & Pietikäinen, J. (2022). Johdanto. Teoksessa T. Halonen, K. Korhonen-Kurki, J. Niemelä & J. Pietikäinen (toim.), *Kestävyyden avaimet. Kestävyystieteen keinoin ihmisen ja luonnon yhteiselo* (s. 11–15). Gaudeamus.

Hannerz, U. (1992). *Cultural complexity. Studies in the social organization of meaning*. Columbia University Press.

Harrison, R., DeSilvey, C., Holtorf, C., Macdonald, S., Bartilini, N., Breithoff, E., Fredheim, H., Lyons, A., May, S., Morgan, J. & Penrose, S. (2020). *Heritage futures. Comparative approaches and cultural heritage practices*. UCL Press.

Houtbeckers, E., Salmenniemi, S., & Räikkönen, T. (2025). Transformations and tensions in sustainability work. *Environmental Sociology*. <https://doi.org/10.1080/23251042.2025.2487962>

Jungk, R. & Müllert, N. (1987). *Tulevaisuusverstaat*. (K. Vaara, käänn.) Keskinäisen sivistyksen seura, Suomen Lataamo.

Kaihovaara, R. (2019). *Villi ihminen ja muita luontokappaleita*. Atena.

Kockel, U. (2002). Culture and economy: A brief introduction. Teoksessa U. Kockel (toim.), *Culture and economy. Contemporary perspectives* (s. 1–10). Ashgate.

Kohonen, I., Kuula-Luumi, A., & Spoof, S.-K. (2019). *Ihmiseen kohdistuvan tutkimuksen eettiset periaatteet ja ihmistieteiden ennakoarviointi Suomessa. Tutkimuseettisen neuvottelukunnan ohje 2019*. Tutkimuseettisen neuvottelukunnan julkaisu 3/2019. Tutkimuseettinen neuvottelukunta.

Lehikoinen, K., & Tuittila, S. (2024). Art-based approaches for futures workshops: Creating and interpreting artistic futures images. *Futures & Foresight Science*, 6.
<https://doi.org/10.1002/ffo2.182>

Locke, K., Feldman, M. S., & Golden-Biddle, K. (2015). Discovery, validation, and live coding. Teoksessa K. D. Elsbach, & R. M. Kramer (toim.), *Handbook of qualitative organizational research* (s. 371–380). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315849072>

Meadows, D. (1999). *Leverage points – Places to intervene in a system*. The Sustainability Institute.

Miller, R. (2018). Introduction: Futures literacy: Transforming the future. Teoksessa R. Miller (toim.), *Transforming the future – Anticipation in the 21st century* (s. 1–12). UNESCO & Routledge.

O'Brien, K., Carmona, R., Gram-Hanssen, I., Hochachka, G., Sygna, L., & Rosenberg, M. (2023). Fractal approaches to scaling transformations to sustainability. *Ambio*, 52(9), 1448–1461.
<https://doi.org/10.1007/s13280-023-01873-w>

Owen, R. L., & Buck, J. A. (2020). Creating the conditions for reflective team practices: Examining sociocracy as a self-organizing governance model that promotes transformative learning. *Reflective Practice*, 21(6), 786–802. <https://doi.org/10.1080/14623943.2020.1821630>

Paaskoski, L., Siivonen, K., Vähäkari, N., Latvala-Harvilahti, P., Pelli, P., Granlund, M., & Hujala, T. (2022). *Dynaaminen museo ja tulevaisuusperintöverstaas. Käsikirja museoiden ekososiaaliseen sivistystyöhön*. Luston julkaisu 6. Suomen metsämuseo Lusto.
<https://urn.fi/URN:ISBN:978-952-69018-8-6>

Paloniitty, T., Janasik, N., Levänen, J., Linnanen, L., Mustalahti, I., & Peltonen, L. (2022). Kestävyyssmurros ja rakenteet. Teoksessa T. Halonen, K. Korhonen-Kurki, J. Niemelä & J. Pietikäinen (toim.), *Kestävyyden avaimet. Kestävyytieteen keinoin ihmisen ja luonnon yhteiselo* (s. 151–179). Gaudeamus.

Pelttari, M. (2021). *Lämpenevä Maa – Ilmastolukutaidon käsikirja*. Vastapaino.

Poli, R. (2011). Ethics and futures studies. *International Journal of Management Concepts and Philosophy*, 5(4), 403–410. <https://doi.org/10.1504/IJMCP.2011.044985>

Poli, R. (2019). Introducing anticipation. Teoksessa R. Poli (toim.), *Handbook of anticipation: Theoretical and applied aspects of the use of future in decision making* (s. 3–16). Springer International Publishing AG. https://doi.org/10.1007/978-3-319-91554-8_1

Pöysä, J. (2010). Lähiluku vaeltavana käsitteenä ja tieteidenvälisenä menetelmänä. Teoksessa J. Pöysä, H. Järviluoma & S. Vakimo (toim.), *Vaeltavat metodit. Kultaneito VIII* (s. 331–360). Suomen Kansantietoutudentutkijain Seura.

Richardson, K., Steffen, W., Lucht, W., Bendtsen, J., Cornell, S. E., Donges, J. F., Drüke, M., Fetzer, I., Bala, G., von Bloh, W., Feulner, G., Fiedler, S., Gerten, D., Gleeson, T., Hofmann, M., Huiskamp, W., Kummu, M., Mohan, C., Nogués-Bravo, D., ... Rockström, J. (2023). Earth beyond six of nine planetary boundaries. *Science Advances*, 9(37), eadh2458. <https://doi.org/10.1126/sciadv.adh2458>

Robertson, J. (1983). *The sane alternative – A choice of futures*. Intermediate Technology.

Ruuhela, R., Carter, T. R., Rantanen, M., Polade, S., Lipsanen, A., Jylhä, K., Laurila, T. K., Luomaranta, A., Fagerström, S., Luhtala, S., & Gregow, H. (2023). *Ilmasto- ja sosioekonomiset skenaariot ilmastonmuutokseen sopeutumisen suunnittelussa*. Maa- ja metsätalousministeriön julkaisuja 4/2023. Maa- ja metsätalousministeriö. <https://urn.fi/URN:ISBN:978-952-366-867-6>

Räikkönen, T. (2013). Askelmerkkejä ekologisesti kestävään työn tulevaisuuteen. *Työelämän tutkimus*, 11(2), 99–112.

Räikkönen, T., Houtbeckers, E., & Salmenniemi, S. (2024). Riittävän hyvän työelämän tutkimusta kestävyysmurroksen aikakaudella. *Työelämän tutkimus*, 22(3), 397–408. <https://doi.org/10.37455/tt.147295>

Räikkönen, T., Salmenniemi, S., & Houtbeckers, E. (2025). *Kohti jälkifossiilista työelämää. Ekologisesti ja sosiaalisesti kestävä työ kestävyysmurroksen aikakaudella – Työsuojelurahaston loppuraportti (2025)*. Sosiaalitieteiden laitoksen julkaisuja 9. Turun yliopisto. <https://sites.utu.fi/pofoty/wp-content/uploads/sites/1248/2025/03/tyosuojelurahaston-loppuraportti-2025-002.pdf>

Salmenniemi, S. (2025). Work in sustainability crisis: The ecological spirit of capitalism and the spectre of sleepwalking. *European Journal of Cultural Studies*. <https://doi.org/10.1177/13675494251395891>

Siivonen, K. (2008). *Saaristoidentiteetit merkkien virtoina. Varsinaissuomalainen arki ja aluekehitystyö globalisaation murroksessa*. Kansatieteellinen Arkisto 51. Suomen Muinaismuistoyhdistys. <https://www.utupub.fi/items/59e1261b-20c5-4af2-ae7d-79ef4add324d>

Siivonen, K. (2019). Intangible cultural heritage will revolutionise the future. Teoksessa S. Eggmann, S. Kolbe & J. Winkler (toim.), *Wohin geht die Reise? Where does the journey go to? Eine Geburtstagsgabe für Johanna Rolshoven, A birthday present for Johanna Rolshoven*. Akroama Editions. <https://www.geruchderzeit.org/siivonen>

Siivonen, K. (2022). Tulevaisuusperintö kulttuurisen kestävyysmurroksen välineenä. Teoksessa H.-K. Aalto, K. Heikkilä, P. Keski-Pukkila, M. Mäki, & M. Pöllänen (toim.), *Tulevaisuudentutkimus tutuksi – Perusteita ja menetelmiä* (s. 444–458). Tulevaisuudentutkimuksen Verkostoakatemia julkaisuja 1/2022. Turun yliopisto, Tulevaisuuden tutkimuskeskus. <https://urn.fi/URN:ISBN:978-952-249-563-1>

Siivonen, K., Cantell, H., Ihanainen-Rokio, O., Kurenlahti, M., Laakso, S., Latvala-Harvilahti, P., Pietikäinen, J., & Salonen, A. O. (2022). Kestävyyismurroksen keinot. Teoksessa T. Halonen, K. Korhonen-Kurki, J. Niemelä & J. Pietikäinen (toim.), *Kestävyyden avaimet. Kestävyytieteen keinoin ihmisen ja luonnon yhteiselo* (s. 199–236). Gaudeamus.

Smith, L. (2006). *Uses of heritage*. Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203602263>

Spark, G., Sharp, T. L. M., & Koczbersky, G. (2021). Relationality and economic empowerment: The role of men in supporting and undermining women's pathways. *The Journal of Development Studies*, 57(7), 1138–1153. <https://doi.org/10.1080/00220388.2020.1850697>

Steffen, W., Richardson, K., Rockström, J., Cornell, S. E., Fetzer, I., Bennet, E. M., Biggs, R., Carpenter, S. R., de Vries, W., de Wit, C. A., Folke, C., Gerten, D., Heinke, J., Mace, G. M., Persson, L. M., Ramanathan, V., Reyers, V. & Sörlin, S. (2015). Planetary boundaries: Guiding human development on a changing planet. *Science*, 347(6223), 1259855. <https://doi.org/10.1126/science.1259855>

Taipale, T., & Houtbeckers, E. (2021). Kestävyyssajattelu ILO:n vihreän työn raporteissa ja työelämän tutkimus kestävyys siirtymässä. *Työelämän tutkimus*, 19(1), 5–30. <https://doi.org/10.37455/tt.102876>

Weeks, K. (2011). *The problem with work: Feminism, Marxism, antiwork politics, and postwork imaginaries*. Duke University Press. <https://doi.org/10.1215/9780822394723>